

Петрович О.Б. Проблема організації позакласної роботи з української літератури в методичній концепції Н. Й. Волошиної / О.Б. Петрович // Педагогічна освіта: теорія і практика : зб. наук. праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Ін-ту педагогіки НАПН України. – Вип. 1 (16). – Кам'янець-Подільський, 2014. – С. 177-182.

УДК 378.5.091.33:821.161.2.09

О. Б. Петрович

ПРОБЛЕМА ОРГАНІЗАЦІЇ ПОЗАКЛАСНОЇ РОБОТИ З УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ В МЕТОДИЧНІЙ КОНЦЕПЦІЇ Н. Й. ВОЛОШИНОЇ

Анотація. У статті розглянуто основні теоретичні положення та практичні рекомендації відомого українського вченого-методиста, члена-кореспондента НАПН України, доктора педагогічних наук, професора Н. Й. Волошиної з питань організації та проведення позакласної роботи з української літератури.

Ключові слова: Ніла Волошина, літературна освіта, позакласна робота, принципи організації позакласної роботи, форми позакласної роботи, літературно-творчі здібності учнів.

Праці професора Ніли Йосипівни Волошиної часто аналізуються й цитуються вченими-методистами та вчителями-словесниками з різноманітних проблем шкільної літературної освіти, серед яких важливе місце посідає питання організації позакласної роботи з української літератури.

Оцінка значення та впливу методичної концепції Н. Волошиної на вирішення низки проблемних аспектів літературної освіти знайшло відображення в окремих дослідженнях вітчизняних науковців (Л. Базиль, Н. Білоус, Л. Бондаренко, А. Градовського, Н. Диги, Т. Дятленко, С. Жили, О. Куцевол, А. Лісовського, Н. Логвіненко, Л. Овдійчук, С. Пультера, О. Семеног, А. Ситченка, Г. Токмань, В. Шуляра та ін.). Проте досі не було спеціальної студії, де б оцінювались основні вектори організації позакласної роботи в науково-методичній інтерпретації цього вченого. Такий стан детермінував **мету нашої статті**: розкрити погляди професора Н. Волошиної на проектування позакласної роботи в контексті шкільної літературної освіти.

У навчально-методичному посібнику *«Наукові основи методики літератури»*, редактором якого була Н. Волошина, проаналізовано генезу проблеми позакласної роботи в науковій рецепції відомих методистів. Також зазначено,

що напрацьований досвід учителів-новаторів у застосуванні її інноваційних форм може бути ефективно застосований при конструюванні цього виду професійної діяльності вчителя-словесника в сучасній літературній освіті.

Науковець звертає увагу на значний вплив позакласної та позашкільної літературної роботи на активізацію інтелектуальної, світоглядної та моральної сфери школярів, їхньої творчості. Н. Волошина підкреслює, що якісне вивчення української літератури не може бути реалізоване тільки на уроках, відтак виникає необхідність у продовженні освітньо-виховної діяльності в позаурочний час. Ніла Йосипівна настійливо наголошує, що **«вчитель-словесник повинен проводити позакласну роботу, органічно поєднуючи її з навчальною, охоплюючи якнайбільшу частину учнів. Такий зв'язок забезпечує освітню й виховну роль мистецтва слова»** [3, с. 162].

Учений-методист окреслює такі **функції позакласної роботи з української літератури в проєкції на суб'єкта навчання:**

- 1) це – один з найважливіших засобів літературної освіти;
- 2) належить до системи навчально-виховних заходів школи;
- 3) привчає до цілеспрямованого систематичного читання художніх творів;
- 4) залучає до різних видів мистецтва, розвиває ініціативу, самодіяльність, творчі здібності учнів;
- 5) у поєднанні з уроками літератури є важливим засобом зв'язку навчання з життям [3, с. 162].

Н. Волошина переконливо аргументує, що організація позакласної роботи ґрунтується на загальних засадах дидактики, і виділяє **сім основних принципів:** національного виховання; науковості й доступності; системності, наступності, зв'язку з практикою; свідомого й активного засвоєння учнями знань; єдності конкретного та абстрактного (принцип наочності в навчанні); міцності засвоєння знань і всебічного розвитку пізнавальних сил; поєднання колективного навчання й урахування індивідуальних особливостей кожного школяра. На її думку, усі вони тісно взаємопов'язані і взаємодіють один з

одним, хоча той чи інший принцип може домінувати залежно від характеру навчального матеріалу та специфіки його засвоєння учнями [3, с. 6-7].

Розглядаючи форми позакласної роботи, професор Н. Волошина виокремлює найефективніші для розвитку творчого мислення та літературно-творчих здібностей школярів: *літературні вечори, вечори власної учнівської творчості, видання шкільного літературних альманахів, різноманітні конкурси, літературні олімпіади, екскурсії, зустрічі з письменниками та людьми різних професій, читацькі конференції, літературні диспути, драматичні, літературно-мистецькі й творчі гуртки* тощо [3, с. 161].

Ніла Йосипівна ґрунтовно характеризує специфіку літературних вечорів і методику їх проведення. При цьому вона застерігає вчителів-філологів від недооцінювання складності й важливості підготовки до цього позакласного заходу, що є найбільш клопітким процесом, і закликає педагогів дізнаватися більше про вподобання, риси характеру й творчі літературні здібності своїх вихованців. Науковець класифікує *типи літературних вечорів за тематикою*:

- присвячені окремим письменникам чи висвітленню конкретних періодів їхньої творчості («Леся Українка під час роботи над драмою «Одержима», «Тарас Шевченко працює над поемою «Сон»»);
- присвячені окремим літературним творам митців («Лісова пісня» Лесі Українки, «Тигролови» Івана Багряного тощо);
- вечори за літературним матеріалом певного історичного періоду («Розстріляне відродження», «Література української діаспори (50-і роки)»);
- вечори, які пов'язують літературу з іншими видами мистецтва («Шевченко і музика», «Шевченко-художник», «Мистецтво в житті О. Довженка» і т. і.);
- побудовані на матеріалі творів певного літературного жанру (казки, байки, роману, вірша, драми та ін.);
- вечори на етичну тематику, присвячені висвітленню таких морально-етичних категорій, як «краса душі», «краса подвигу», «краса природи»;
- літературно-краєзнавчі вечори («Наші письменники-земляки», «Шевченко

на засланні», «Тичина й Асєєв», «Леся Українка на Поділлі», «Б. Антоненко-Давидович і Сумщина» тощо) [3, с. 163].

Н. Волошина детально характеризує такий різновид вечорів, як *вечір розширеної програми* й формулює вимоги до нього: він може складатися з доповіді та концерту або лише одного концерту. Учений-методист наголошує на доцільності використання у форматі такого заходу літературної композиції, фрагментів вистави, літературних ігор, а також висловлює побажання до змісту доповіді, у якій мають органічно вплітатись уривки з творів письменника, а також творчих робіт самих учнів. На думку дослідниці, необхідною частиною програми вечора є виставка, на якій демонструються роботи учнів, видання творів і рукописів письменника, літературознавчі праці про нього, коментарі до його творчої спадщини тощо. Професор Н. Волошина пропонує перед початком літературного вечора проводити з учнями тематичні ігри з розгадування кросвордів, загадок, а після підведення підсумків вручати переможцям нагороди й призи [3, с. 164].

Розмірковуючи над пробудженням інтересу широкого учнівського загалу до літературних вечорів, дослідниця висловлює думку, що першою умовою для цього є прояв любові до мистецтва слова на уроках. Дороговказом для вчителів-словесників у підготовці до проведення цих заходів є концептуальна теза професора Н. Волошиної: *«Найпереконливіші слова педагога, так як і споглядання найкращого вечора, підготовленого чужими руками, не вплине на учнів так, як особиста причетність до нього»* [3, с. 164].

Ще однією дієвою формою організації позакласної роботи з літератури дослідниця вважає *літературний диспут*, адже він стимулює школярів до висловлення та відстоювання своїх поглядів на актуальні проблеми сьогодення, впливає на вироблення власної точки зору, морального й естетичного ідеалу. Такій позакласній діяльності сприяє особлива атмосфера диспуту, зумовлена його полемічністю, емоційністю, мотиваційною спрямованістю на пошук істини, зіткненням протилежних думок. Н. Волошина вбачає призначення диспутів у тому, щоб «допомогти учням розібратись у мотивах поведінки

літературних героїв, у художній майстерності письменника, у поставлених автором морально-етичних проблемах і накреслених ним шляхах їх розв'язання, зіставити літературні образи та явища з життям» [3, с. 166].

Відповідно до цього методист окреслює завдання вчителя-філолога: навчити школярів елементарних правил ведення дискусії, а саме: вислуховувати думки свого опонента, поважати його переконання й докази; не бути пасивним; шукати істину, а не сперечатися лише задля перемоги. Важливого значення професор Н. Волошина надає й вибору теми диспуту, яка повинна стати імпульсом для полеміки і в ідеалі має бути запропонована самими учасниками, а не нав'язаною їм. Наступний етап організації дискусії – розробка питань для обговорення – дослідниця ілюструє прикладом літературного диспуту на проблему: «Моральне обличчя дівчини нашого часу» за художніми творами українських письменників: «Лихобор» В. Собка, «Дума про тебе» М. Стельмаха, «Голубі олені», «Кравцов» О. Коломійця, «Тигролови» Івана Багряного, а також за статтями із сучасної періодики. На обговорення пропонується винести такі запитання:

1. М'якість характеру в поєднанні зі стійкістю переконань.
2. Зовнішня і внутрішня сторони дівочої краси.
3. Ніжність і мужність.
4. Твердість характеру та наявність естетичних прагнень.
5. Що вам найбільше сподобалось у характерах героїнь прочитаних книг?

[3, с. 167].

Учений-методист наголошує, що проведенню літературного диспуту передуює серйозна підготовка як учителя, так і учнів. Ця форма позакласної роботи, на її думку, стимулює шкільну молодь до пошуково-дослідницької діяльності, творчої самостійності, сприяє формуванню в неї власних переконань, поглядів та естетичних смаків.

Аналізуючи особливості організації роботи *шкільних літературних гуртків* (план, структура, зміст, кількісний склад, принципи діяльності), Н. Волошина наголошує, що їх успіх залежить від актуальності та значущості

проблем, над якими працюють учні. Дослідниця називає *види гуртків*, які практикують у своїй діяльності вчителі літератури: літературно-творчі, літературно-мистецькі, літературно-фольклорні, літературно-драматичні, виразного читання та ін. Вона також систематизує напрямки їх діяльності:

- ознайомлення з творами минулого й сучасного;
- вивчення основ теорії літератури;
- розвиток зв'язного мовлення (збагачення мовлення учнів лексичними й граматичними конструкціями, засвоєння норм української літературної мови, формування вмінь і навичок самостійно складати зв'язні висловлювання, виразного та художнього читання);
- літературне краєзнавство, яке передбачає ознайомлення з життєвим і творчим шляхом митців-земляків, творами, що пов'язані з місцевим матеріалом, пошук прототипів літературних персонажів, записи спогадів, розповідей, легенд про письменників, збір фольклорних матеріалів, літературні екскурсії;
- підготовка й проведення масових заходів: вечорів, читацьких конференцій, диспутів, олімпіад, виставок, свят;
- творчі зустрічі з митцями, прес-конференції з авторами книг;
- випуск шкільної преси: альманахи, альбоми, газети (загальношкільна, ювілейна, літературного гуртка,), рукописні журнали;
- підготовка матеріалів до складання літературної карти області [3, с. 135].

Науковець доречно зауважує, що найчастіше літературно обдаровані учні об'єднуються в *літературно-творчий гурток*, основне завдання якого – «навчити школярів образно мислити, відтворювати засобами слова свої думки, почуття, розуміння навколишнього» [3, с. 135]. З цією метою, на думку дослідниці, варто проводити літературні вправи-тренінги: *написання етюдів, відгуків на прочитану книжку, переглянутий фільм, спектакль, прослуханий музичний твір, статей у газету, збирання фольклорних матеріалів, оформлення матеріалів про екскурсію* тощо. Н. Волошина солідарна з думкою М. Рибникової, яка рекомендувала *охоплювати*

позакласною роботою якнайбільше учнів, не лише обдарованих, але й тих, які виявляють глибокий інтерес до літератури й мистецтва [3, с. 162].

На думку дослідниці, активна діяльність шкільної молоді в гуртках з вивчення літератури рідного краю має значний вплив на розвиток творчих здібностей та обдарувань особистості. Тут вони можуть поглиблювати знання про життєтворчість письменників-земляків, знайомитися з бібліографією, епістолярними та архівними матеріалами, ілюстраціями до творів, відвідувати місця, пов'язані з творчістю митців, тощо.

Н. Волошина звертає увагу на важливість участі шкільної молоді в *драматичному гуртку* з метою розвитку їхніх творчих здібностей, естетичних смаків, почуттів, комунікативних навичок, кращого засвоєння знань з теорії та історії літератури тощо. Але водночас вона нагадує вчителям-словесникам: *«Щоб захопити учнів творчою роботою, потрібно, щоб сам керівник умів сприймати мистецтво, цінувати його красу. Байдужий до драматичного мистецтва ніколи не зможе захопити учнів, зробити заняття цікавими, емоційними, його робота не принесе користі учням»* [3, с. 167]. Відтак, на плечі педагогів покладено відповідальність у доборі п'єси для постановки з урахуванням її пізнавального й виховного значення, вікових особливостей школярів, доступності для виконання, а також подальший розподіл ролей між гуртківцями відповідно до їхніх нахилів, здібностей та обдарувань.

Ніла Йосипівна розглядає ще один вид позакласної роботи – *літературно-краєзнавчі екскурсії*, які «проводяться в літературні музеї, до місцевостей, де жили й творили письменники» [3, с. 137]. Науковець влучно поділяє екскурсії за місцем проведення (місцеві, дальні) та за тривалістю (короткочасні, одноденні, багатоденні), а також мандрівки на природу, подорожі місцями життя та творчості митців, шляхами літературних героїв, відвідання літературних, літературно-меморіальних, краєзнавчих музеїв. Розкривається методика підготовки *заочних екскурсій*, що може мати таку послідовність проведення:

1. Пункт зупинки.

2. Назва об'єкту споглядання.
3. Розповідь учителя (скорочено).
4. Художнє читання уривків з творів [3, с. 137].

Н. Волошина радить учителям-словесникам будувати свою розповідь таким чином, щоб школярі уявно переносилися на екскурсію, а педагог, ніби «вів» їх визначними місцями. На її думку, успішності проведення цього виду позакласної роботи сприятимуть власні спогади вчителя про відвідані раніше місця, використання відповідних путівників, довідників, фотографій.

Учений-методист переконливо доводить, що ефективно проведена літературна екскурсія місцями життя й діяльності письменника сприяє проникненню в його творчу лабораторію. Вона матиме творчий характер тоді, коли учні працюватимуть над збиранням матеріалів для власної творчої роботи, усного повідомлення, реферату, рукописного альбому, альманаху, звісно, з урахуванням їхніх вікових особливостей. Дослідниця наголошує на необхідності продумати мандрівку так, щоб навчально-виховні завдання вирішувалися в єдності, а наступна подорож певним чином впливала з попередньої. Викладені твердження Ніла Йосипівна детально ілюструє прикладами можливих сценаріїв проведення кількох літературних екскурсій: «Седнів літературний» (мандрівка у світ лірики Л. Глібова та мистецької спадщини Т. Шевченка), екскурсія з вивчення життєвого й творчого шляху О. Довженка.

Науковець відзначає особливу ефективність *літературних тижнів і декад*, які вона порівнює з «оглядом літературно-мистецьких талантів у школі» [3, с. 161]. На думку дослідниці, під час них доречним буде проведення різноманітних конкурсів (декламаторів, на кращий учнівський твір чи малюнок, кращого читача, кореспондента), читацьких конференцій, літературних олімпіад, вечорів власної творчості, вікторин, виставок учнівських робіт.

Аналізуючи працю Ніли Йосипівни «*Уроки позакласного читання в старших класах*», О. Куцевол влучно вказує на майстерність увиразнення в ній «особливостей сприймання художньої літератури учнями різного віку,

використовуючи спогади відомих людей про власне читацьке становлення» [2, с. 15]; перераховує ті новаторські типи занять, які вітала професор Н. Волошина, і водночас виокремлює інші види заходів, від невиправданого застосування яких застерігала. Зокрема, дослідниця радила під час планування системи позакласних занять творчо використовувати *нові й відроджені надбання мистецтва слова й усіх споріднених з ним видів художньої творчості, а також досягнення літературознавчої науки*. Н. Волошина аргументовано доводила, що «повернені із забуття письменники й сучасні твори української літератури несуть у собі збагачення змісту уроків, різноманітних творчих видів самостійної роботи з книгою, читацьких конференцій та інших форм позакласних літературних занять» [3, с. 30].

Як слушно підмітила Л. Бондаренко, Н. Волошина була переконана, що в системі позакласної роботи з української літератури повинні знайти місце *заходи, підготовлені та проведені спільно вчителем і бібліотекарем*. Це можуть бути читацькі конференції та диспути за участі авторів книг [1, с. 20].

Учений-методист була однією з перших у вітчизняній методиці, хто працював над розв'язанням питання *комплексного застосування технічних аудіовізуальних засобів навчання і творів суміжних мистецтв у процесі вивчення літератури*. Вона обґрунтувала доцільність використання звукових посібників як дієвого засобу сприйняття тексту на слух, чудового зразка виразного читання, організації пізнання цікавинок життєтворчості письменників, які можуть посісти вагоме місце в різноманітній позакласній роботі з літератури (ранках, вечорах, літературно-музичних композиціях, вікторинах тощо). Науковець наголошувала на значних освітньо-виховних і розвивальних можливостях, які надають *технічні засоби навчання* для проведення позакласних занять на високому рівні. Проте водночас вона закликала до їх раціонального застосування в системі літературної освіти.

Таким чином, можемо зробити **висновок**, що професор Ніла Волошина сформулювала науково-методичні засади проблеми організації позакласної роботи з української літератури в нерозривному зв'язку з урочною навчальною

діяльністю, довела педагогічну керованість цього процесу, що вимагає вдумливої попередньої підготовки. Дослідницею обґрунтовано систему ефективних форм проведення позакласної роботи з української літератури, що сприяють повноцінному всебічному розвитку учнів, формуванню їхньої творчої активності й самостійності, літературно-творчих здібностей та обдарувань у системі шкільної літературної освіти.

Список використаних джерел

1. Бондаренко Л. Професор Ніла Волошина про форми співробітництва вчителів літератури та бібліотекарів / Лідія Бондаренко // Укр. л-ра в загальноосв. шк. – 2013. – № 5. – С. 18-21.
2. Куцевол О. Проблема методичної творчості вчителя літератури в науковій рецепції професора Ніли Волошиної / Ольга Куцевол // Укр. л-ра в загальноосв. шк. – 2013. – № 7/8. – С. 14-18.
3. Наукові основи методики літератури : навч.-метод. посібн. / [Волошина Н. Й., Бандура О. М., Гальонка О. А. та ін.]; за ред. Н. Й. Волошиної. – К. : Ленвіт, 2002. – 344 с.

Summary. The article deals with the basic theoretical principles and practical recommendations of the famous Ukrainian methodist, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Ukraine, PhD, Professor N. Y. Voloshyna on organization and conducting the extracurricular activities on Ukrainian literature.

Key words: Nila Voloshyna, extracurricular work, the principles of extracurricular activities, methods and forms of teaching literature, literary and creative abilities of students, literary education.